

Read Online

Nicholai Studies, Vol. III, No. 6 (2023): 295–320.

DOI: <https://doi.org/10.58199/nicholaistudies/ns.2023.3.6.295-320>

UDC: 271.222(497.11)-36:929 Штиљановић С.

821.163.41.09-97 Николај Велимировић, свети

271.222(497.11)-39:929 Штиљановић С.

821.163.41.09"04/14"

Received: March 15th, 2023. Accepted: June 23rd, 2023.

The Ruler's and Warrior's Theodouly According to Saint Nicholai (Velimirovich) — the Hermeneutics of the Phenomenon through a Case Study on the Occasion of the 480th Anniversary of the Blessed Repose of Saint Stefan Štiljanović

Goran M. Janićijević

Orthodox Youth Center of the Metropolitanate of Dabar–Bosnia “St. Peter of Sarajevo,” Istočno Sarajevo, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina

✉ dgjanicijevic@gmail.com

Selimir D. Vagić

Diocese of Bačka, The River Flotilla of Serbian Armed Forces,
Novi Sad, Republic of Serbia

✉ selimirvagic@gmail.com

Abstract: From the perspective of the concept of *theodouly*, established in the work *Theodule*, especially in the chapter „The Serbian People as a Theodule“ (lit. The Serbian Nation as a *Servant of God*) of Saint Bishop Nicholai Velimirovich, the paper examines the life, work, and achievements of Saint Stefan Štiljanović. Although it is not explicitly mentioned in Nicholai's text, in which the author reminds us of the pious rulers of Serbia, Štiljanović's character and legacy correspond in many ways to the descriptions from the aforementioned work. This established the paradigmatic nature of Nicholai's instructions on the character of Serbian rulers according to the criteria of serving God, caring for the family, enduring suffering, and endowment.

Confirmations of Stephen's theodouly are found in the historical and liturgical writings in which it appears. Comparing pious Christian rulers with Old Testament patriarchs, in Stephen's case — Jo-

seph, represents a widespread archetype of Christian culture, noticeable both in early Christian painting and in the mentioned work of Nicholai as well as in the *Service to Stefan Štiljanović*. The credulous Prince Stefan also fits into Nicholai's thesis that the battle on the Kosovo field, in fact, never ended, as well as into his epic contextualization of the Serbian defenders of Christian faith, freedom, and fatherhood. This is exactly what inspired Serbian defenders and officers from his time to the present day and led them to „theodoulian“ swear over the relics of Saint Stefan Štiljanović and ask for his blessing and intercession before God. The representatives of the army still maintain this custom through their own representative — Saint Stefan Štiljanović, in this way, they come closer to the ideal of theodouly and the Saints of Heavenly Serbia.

Key words: *Theodule*, Nicholai Velimirovich, Stefan Štiljanović, Serbian people, endowment, army, theodouly.

**Владарска и војничка теодулија према
Светом Николају (Велимировићу):
херменеутика феномена кроз студију случаја
— поводом 480 година од блаженог уснућа
Светог Стефана Штиљановића**

Горан М. Јанићијевић
Православни центар за младе „Свети Петар Сарајевски“
Митрополије дабробосанске, Источно Сарајево
✉ dgjanicijevic@gmail.com

Селимир Д. Вагић
Православна Епархија бачка / Речна флотила Војске РС, Нови Сад
✉ selimirvagic@gmail.com

Апстракт: Из перспективе појма *теодулија*, етаблираног у делу *Теодул*, особито у поглављу „Српски народ као Теодул“

Светог владике Николаја Велимировића, у раду се разматра живот, дело и тековине Светог Стефана Штиљановића. Премда није експлицитно поменут у Николајевом тексту у којем аутор подсећа на благочестиве владаре српске, Штиљановићев лик и наслеђе у многоме одговарају описима из наведеног дела. Тиме је утврђена парадигматичност Николајевих указа на карактер владара српских према критеријумима служења Богу, бриге о роду, трпљења патњи и задужбинарства.

Потврде Стефанове теодулије пронађене су у историјским и богослужбеним списима у којима се појављује. Упоређивање благочестивих хришћанских владара са старозаветним патријарсима, у Стефановом случају — Јосифом, представља један распрострањени архетип хришћанске културе, уочљив како у ранохришћанском сликарству тако и поменутом Николајевом делу као и *Служби Сѣфану Штиљановићу*. Благоверни кнез Стефан такође се уклапа у Николајеву тезу да се битка на Косову пољу, заправо, никад није ни завршила као и у његову епску контекстуализацију српских бранитеља хришћанске вере, слободе и отачаства. То је управо оно што је надањивало српске бранитеље и официре од његових до данашњег раздобља и наводило да се над моштима Светог Стефана Штиљановића „теодулијски“ заклињу и траже његов благослов и заступништво пред Богом. Представници војске и данас одржавају овај обичај и преко сопственог заступника — Светог Стефана Штиљановића, на тај начин, приближавају се идеалу теодулије и светима Небеске Србије.

Кључне речи: Теодул, Николај Велимировић, Стефан Штиљановић, српски народ, задужбинарство, војска.

„Када си власти времене чин примио
тада си будућност добро разумео;
када си чин привремене власти примио
од осуде слуге што сакри талант убојао си се
и таланат теби поверени још више
Владици своме умножио,
сиромахе љубећи и гладне хранећи,
милостињу негујући
и молитве Богу узносећи.
Стога и у двору небеском
С праведнима боравиш,
Стефане, часна похвало!“

(Стихира гласа другог из
*Сјомена Свейјої и ѿраведної кнеза
Сїефана Шїиљановића*)

Увод

Насловни појам (Јовановић 2022, 68), преузет из богатог глотолошког репертоара и посебног језичког обиља у делима Светог Николаја Велимировића,¹ представља одредницу и фокус истраживања у којем се сустичу области богословља и етике. Темељи се на властитом имену Теодул, односно — јелинској кованици (Θεός — Бог и δοῦλος — слуга) са значењем служитељ/слуга (Божији), које је Владика Николај употребио најпре као наслов свог

---

¹ „Када је реч о истраживању језика владике Николаја Велимировића, издајају се творбено-семантичка истраживања на материјалу проповеди Св. Николаја (Омилије на недељна и празнична јеванђеља епископа охридског Николаја) писаних на савременом српском језику, као и рад Р. Левушкине посвећен црквенословизмима у Охридском прологу Св. Владике Николаја Велимировића.“ (Јовановић 2022, 21).

дела, насталог током интернације у манастиру Љубостињи у зиму 1941/1942 (Николај 2014, 501) а потом и допунског завршног списка „Српски народ као Теодул“, који, заправо чини окосницу тематизације нашег истраживања. Свети Николај *зайворник* потврђује правило да умни људи такве околности користе за духовни рад и раст те да се показују као изванредан оквир за промишљање и продубљивање ноумених садржаја и тема. Теодул као Николајев фиктивни саговорник или *alter ego* и сâм аутор, према утиску читаоца на основу живописности атмосфере која се открива кроз нарацију, налазе се у некој врсти односа ученика и учитеља.

У такав „синопис“ уложена је иста она Николајева љубав и посвећеност образовању и науци у крајње духовном контексту, која је обојила читав његов животопис. Полисемичност садржаја нарочито је уочљива по питању места и значаја Индије као конкретног али и симболичког топонима у Николајевом излагању. Позната склоност ка овој удаљеној азијској држави уочљива је не само на основу узајамне наклоности између њега и знаменитог тамошњег песника Рабиндранта Тагоре² већ и експлицитних указа на мудрост и аскезу индијског човека у ширем смислу. Од средњовековља је у српској култури и традицији негован један архетип о источњачким коренима аскезе, што са једне стране представља историјску чињеницу али са друге — одређени митолошки контекст у којем се огледа и тадашња популарност списка „Варлаам и Јосаф“. На сложеност процеса *одуховљења* друштвеног живота у XIV столећу чак и на нивоу свакодневице указује и парадигматичност античко-оријенталне приповести о Варлааму и Јосафу. Није до краја, међутим, разјашњено да ли је реч о преношењу садржаја из животописа оснивача будизма (Јовановић 2005, 7), или је једноставно преузета матрица

² „Индијски песник, нобеловац Рабиндранат Тагоре, дубоко је ценио Николаја, који га је беседом поздравио средином двадесетих година прошлог века кад је Тагоре посетио Београд.“ (Димитријевић 2007, 97).

источњачког филозофског приступа животу тј. да је реч о метафоричкој рефлексiji на тему *йролазностii* и *вечностii*. Сматра се да је ова симболичка прича у хришћанске сфере доспела посредством ауторског дела Јована Дамаскина, насталог током VII столећа у манастиру Светог Саве Освећеног (Јањић и Јанићијевић 2021, 21). „Индијски културолошки архетип“ на просторима које обухвата данашња Србија, такође се темељи на претхришћанским митолошким и историјским путовањима у Индију, како у култу Диониса тако и у оквирима освајања Александра Великог (Јанићијевић 2019, 107).

За своје време Николај је био и знатан познавалац будизма, браманизма и веда; међутим, на основу излагања садржаја дела *Теодул* уочава се да им је претпостављао хришћанство и то не само као православни епископ већ и на нивоу филозофског и богословског понирања у онтолошке дубине. Евоцирање Индије у наведеном спису али и шире, са друге стране, за Николаја није представљало перспективу апологије хришћанства већ антитетичко полазиште за промишљање Христа на мистичном и догматском нивоу. Уосталом, индијску филозофију и религију он сврстава у древне, претхришћанске култове, често их упоређујући са јелинским и римским политеизмом, и тако их посматра и тумачи у светлу новозаветне реалности.

Истовремено, како смо на почетку нагостили, теме и фокуси појединачних поглавља тј. одељака списа нижу се као у неком катихизису вишег образовног и интелектуалног нивоа. Темелни појам овог дела јесте — „Човекољубац“ на основу значења, које је за Николаја пресудно, сада у донекле апологетском контексту и приступу (Николај 2014, 584–588). На тај начин у Николајевој интерпретацији овај придев постаје именица тј. самосталан појам са својством означавања Христа у сотириолошком контексту и шире. Идеалан и идеалистички однос између „Човекољупца“ и „теодула“, заправо, представља његов поетски и метафорички начин указивања на сотириолошки карак-

тер хришћанства. У односу на полисемичност божанског имена или многострукост називања Бога у смислу посредног указивања на језичка ограничења у контексту знаменовања Свете Тројице као и сваке ипостаси појединачно те особито на многоструко именовање Христа Спаситеља, Николајева улога код етаблирања овог појма представља значајан допринос „теологији имена“ (Подскалски 2010, 361). Да је појам „Једини Човекољубац“ заживео у савременом српском богословљу делом указује текст тропара из *Службе Свештом Николају Жичком и Охридском*,³ међутим, неизвесно је колико је његов род у ширем смислу свестан Николајеве богонадахнутости у богословско-лингвистичкој сфери. Коначно, Николајев исповедни и проповедни тон и начин излагања у *Теодулу* и однос са својим слушаоцем проистиче из епистоларне сфере и катихетске традиције светоотачких, делом мистичких списа, примарно намењених духовним ученицима.

На описани начин дефинисан појам „(Т)теодул“ у финалном сегменту списка Свети Николај повезује са сопственим народом и родом у ширем смислу и то у историјском контексту. Доследни традиционалиста, са дубоким уверењем да „учитељица живота“ представља огледало за слику тренутног стања у којем се налазе потомци — у теодулијском смислу — славних предака, Николај је и промислиатељ *конџинуишеџа*. Из тог разлога у делу „Српски народ као Теодул“ кроз лингвистичко (глотолошко) сито провлаче се фокусирани појмови попут „судбине“, изведени из примордијалних дубина. У кратким цртама изложени темељ добија смисао кроз Николајеву прологомену: „Све у знаку крста и слободе. У знаку крста означава зависност од Бога, у знаку слободе означава независност од људи. Још у знаку крста значи ходити за Христом и борити се за Христа, а у знаку слободе значи ослобађати се од страсти и сваке моралне кварежи. Ми не кажемо просто

³ „...моли јединог Човекољупца да подари мир и слогу роду нашем.“

крстѣ и слобода него часни крстѣ и златна слобода.“ (Николај 2014, 654). Свакако да Николајева прологомена евоцира древну српску изреку „за крст часни и слободу златну“, која се у наведеном облику налази и у бројним делима националне књижевности попут „Смрт Смаил аге Ченгића“ Ивана Мажуранића (Мажуранић 1995, 15). Овај мото са мањим разликама и варијантама, прати 800-о годишњу крштену историју српског народа,⁴ која се налази у фокусу наведеног Николајевог дела. Реч је о оној историји, која је, према Николају, удостојена да буде унета у „реликвијар вечности“.⁵

Студију о етосу православних Срба, не без сете, љубо-стињски затворник засновао је на анализи народне утемељености у хришћанству, односно — теодулији. Из тог разлога, неопходан је екскурс у оригинални текст наведеног дела: „Основна и непрекидна линија србске историје за последњих 800 година може се изразити са две речи СЛУЖБА ХРИСТУ. У овом периоду времена од 8 столећа србски народ је био истински Теодул, т. ј. Божји слуга, или Христовул, т. ј. Христов слуга, што је једно и исто.“ (Николај 2014, 654). Оно што се овом приликом тематски издваја из укупности овог богословко-историјско-етичког дела као фокус истраживања јесте наведена теодулијска претпоставка владара српских као и војника „на бранику вере и отачаства“. Подстицај је пронађен у чињеници малог јубилеја — 480 година од блаженог уснућа Светог Стефана Штиљановића, последњег српског средњовековног владара, ратника и теодула. Интересантно да у појединачном навођењу српских владара у Николајевом делу

⁴ „Целокупну историју српског народа владика Николај назива крштеном историјом. То је хришћанска историја у којој се све дешава по Божијем промислу. Судбина српског народа је истоветна Христовој судбини, у којој српски народ пролази кроз страдање, понижења, али истовремено и кроз прослављање и васкрсење.“ (Јовановић 2022, 64).

⁵ „Владика Николај проширује Србију до есхатолошких димензија, уводећи израз *Небеска Србија*.“ (Алексић 2019, 187).

нема спомена Стефана Штиљановића, што представља и део истраживачких праваца. Сам Николај наводи околност да је споменута тек неколицина српских владара и народних вођа из обиља знаних и незнаних првака народних.⁶ Посматрање владарског и светитељског лика Стефана Штиљановића на основу Николајевог дела представља други правац истраживања у смислу утврђивања универзалности и применљивости садржаја наведеног списка. Премда имагинарни, сусрет два дива српске историје постаје кључан за питање данашњег статуса теодулијског принципа, које се, у односу на историјске, политичке и религијске прилике чини и егзистенцијалним.

Свети Стефан Штиљановић и основе његове теодуличности

Став да су сви велики верујући људи истовремено и родољуби, у овом делу названи „богољупцима и народољупцима“, такође и патници тј. паћеници, Николај је засновао на примерима старозаветних патријараха: „То Библија прејасно потврђује, износећи пример Јакова, Јосифа, Мојсеја, Исуса Навина, Самуила, Давида, Јова, свих пророка и праведника Старог Завета. И сав Нови Завет и сва историја Цркве потврђује то не са десет или сто примера него са милионима.“ (Николај 2014, 655). Парадигматичност старозаветних праведних патријараха у односу на одређене врлине и подвиге те узоритост, нарочито када су у

⁶ „Ми смо изнели овде само неколико примера србских владара и велможа, како су они ходили путем Немањиним и Савиним, сматрајући себе као прве слуге Христа Бога испред свога народа. Но ни издалека нисмо набројали све. Било их је још стотине и стотине, можда и хиљаде, мањих кнежева, челника, војвода и велможа који су ходили тим истим путем и као слуге Христове службом, задужбинама и разним пожртвовањима спремали се у овом животу за онај живот, и мучећи се на земљи с надом гледали у вечно и бесмртно царство небесно.“ (Николај 2014, 665).

питању хришћански владари, део је црквене традиције, неговане још у рановизантијском раздобљу. У олтарској апсиди Цркве Светог Виталија у Равени (San Vitale, око 525–547) испод аполонијске представе Христа–Космократора са анђелима и приложницима насликане су царске поворке са Јустинијаном и Теодором, који приносе дарове — сасуде за новоподигнуту цркву у Равени. На бочним странама приказани су старозаветни патријарси Авељ, Аврам, Мелхиседек и Мојсеј. Авељ и Мелхиседек ка небу подижу своје жртве (Авељ — Јагње, Мелхиседек — хлеб) док је патријарх Аврам у наспрамној линети приказан у сцени гостољубља. Мојсеј је представљен са таблицама Закона. Њихова праведност, у овом контексту, огледа се у чистоти жртава те Л. Мирковић у томе види извештајски литургијски аспект наведене иконографије:

„Формулари литургија су мозаик места и реминисценцијâ из списка Старога и Новог завета. Тако је молитва Ἀξιὸν ὡς ἀληθῶς καὶ δίκαιον из литургије СА Бр. 14–18 састављена под утицајем 11 гл. у посланици Јеврејима од апостола Павла, где се износе примери јаке вере старозаветних лица, а у споменутој молитви се каже да је Бог одана му лица Старог завета увеличао, а она која су од Њега отпала казнио. Ред имена старозаветних лица са јаком вером у Јевр. гл. 11 и Богу оданих лица из Старог завета у молитви Ἀξιὸν ὡς ἀληθῶς се слаже, па се на оба места међу њима помињу и Авељ, Аврам, Мелхиседек и Мојсије (Мелхиседека нема у Јевр. гл. 11), које имамо на побочним зидовима презвитеријума у San Vitale.“ (Мирковић 1974, 140).

Нема сумње да се прикази Јустинијана и Теодоре са сасудима које прилажу равенској цркви⁷ као дарове за ње-

⁷ „Avelj prinosi oltaru jagnje, a Melhisedek donosi hleb sličan hostiji; obojica uzdižu svoje žrtvene darove (krv i telo Hristovo) kao u sredovekovnoj *elevatio*, a u sredini, iznad oltarskog stola, božanska ruka se priklanja svojoj žrtvi. Obe linete prikazuju, dakle, paraobraz oltara, kome i Justinijan i Teodora, u svetim

но освећење (Стричевић 1959, 68–69) схваћени као својевремене аналогије приноса наведених старозаветних патријараха, као што је чињеница и да се ради о древном архетипу алегоријског схватања Старог Завета⁸ те његове примене код тумачења новозаветних и појава из историје хришћанске цркве. Тиме се хришћански владари доводе на раван старозаветних патријараха праведних и то по више основа на које указује и сам Николај: на основу задужбинарства, милосрђа и спремности на жртву. Патња је, према Николају, оно што карактерише живот „богољубаца и народољубаца“ и за ову тезу он наводи најпре старозаветне примере и потом — развија тему на основу благочестивих владара српских, превасходно из династије Немањића. Стефан Штиљановић, свакако, може се сматрати „богољупцем и народољупцем“ а састављач службе (Лукић 2020, 238–239) посвећене њему, такође га повезује са старозаветним патријарсима:

„Дивно си живљење имао,
Стефане Преподобни,
Старих и нових подражавајући добродетељ
— Аврама гостољубље
и Јосифа житораздање,
и Јова милостиње...“ (Милеуснић 2005, 101).

Вратимо ли се на Николајеву тезу о народним вођама као патницима, пример Стефана Штиљановића не само да је потврђује већ и богато илуструје. Његов животопис најпре карактерише патња странствовања: до краја неразјашње-

---

sasudima, u smislu *präparatio sacramenti*, prinose svoje žrtve. Time je stvoreno, u najvišem, a istovremeno i u najdubljem smislu, novo likovno ostvarenje.“ (Gerke 1974, 222).

⁸ „Aleksandrinci su na isti način želeli da sačuvaju Stari zavet od onih radikalnih kritičara koji su ga odbacivali i želeli da ga se sasvim oslobode; oni su to u Origenovoj teologiji postigli razlikovanjem doslovnog, istorijskog i duhovnog značenja tekstova.“ (Jeger 2007, 35).

но напуштање Паштровића,⁹ по свему судећи, представља исход неке нужде и тескобе и управо је то *light motive* народног памћења, пројектованог у Љубишину приповетку. Дефициту историјских извора као и контроверзи око његовог стварног историјског идентитета,¹⁰ међутим, супротстављене су бројне легенде, општенародно и црквено уверење, не само у светост његовог култа на темељу очуваних моштију већ и схватања да се ради о изузетној појави у низу српских светитеља свих раздобља, према лику и својствима посматраног у равни са благоверним краљем Милутином и великомучеником кнезом Лазарем, о чему сведоче службе наведеним светитељима:

„Томе у прилог, такође, говоре библијске паралеле којима се у овим службама скреће пажња и на те аспекте личности светитеља: кнез Лазар пореди се са Давидом који је поразио Голијата (*Србљак II*: 149), али и са Гедеоном (*Србљак II*: 185), који је још међу идеолозима немањићког двора био биран као „ознака“ типа владара-ратника (поред Мојсија и Исуса Навина); краљ Милутин и кнез Стефан Штиљановић упоређивани су са Константином Великим (*Србљак II*: 95; *Србљак III*: 289), који је такође нарочито током XIII и XIV века узиман као праслика успешног војсковође.“ (Половина 2013а, 357).

Упоредивање Стефана Штиљановића са првим хришћанским царем у шестој песми првог канона *Службе* имало је

⁹ „О његовом пореклу од Паштровића историјски извори ћуте. Иако је и велики паштровски писац Стефан Митров Љубиша у својој приповеци Скочићевојка Штиљановића везао за Паштровиће, о томе нема доказа, нарочито узевши у обзир да су и други српски писци тога краја невешто, на основу фалсификованих извора, настојали да порекло доцнијег поседника у Славонији вежу управо за Паштровиће.“ (Стојковски 2023, 386).

¹⁰ „Према једној верзији он је био српски кнез, деспот или деспотски војвода, други извори га помињу као војводу краљевих шајкаша у Сланкамену, док трећа верзија приче Стефана Штиљановића уопште не препознаје као историјску личност.“ (Половина 2013а, 348).

за циљ наглашавање његове побожности али и богомудрости: „Савршени разум још у младости Богом стекавши, правдом и побожношћу и дожанственог закона изучавањем, великог Константина цара подразио си што први као хришћанин засија.“ (Милеуснић 2005, 120). Парадигматичност старозаветних патријараха праведних у односу на владаре и светитеље српске има веома дугу традицију која се може пратити још од Доментијанових *Житија Свѣтѣиоу Саве*¹¹ све до Николајевог упоређивања Симеона Немање са патријархом Јосифом: „...кад је био бачен од браће у јаму као негда библијски Јосиф...“ (Николај 2014 656). Н. Половина и Г. Подскалски, потом, наводе, мноштво примера попут Цамблаковог упоређивања Стефана Дечанског са праведним Јосифом,¹² или истоветно, али на основу телесне лепоте, величање деспота Стефана Лазаревића у делу Константина Костенечког Филозофа,¹³ који такође посеже за поређењем са Јосифом (Половина 2013а, 354).

Упоређивање Стефана Штиљановића са Јосифом Прекрасним веома је сложено питање, које се појављује у агиографским оквирима. У једној од вечерњих стихира ова паралела се заснива на *милоsrђу* у драматично описаним околностима народних невоља: „Људе мучене глађу, без хлеба, из својих складишта прехранио си, Преподобни, као негда Јосиф у Египту целомудрени, кога сродници препознаше...“ (Милеуснић 2005, 104), као и у трећој песми Другог канона, посвећеног преносу светитељевих *чудошворних моштију* (Милеуснић 2005, 118). У седмој песми канона Службе Светоме Стефану Штиљановићу

¹¹ „У Житију Светог Саве Доментијан је у приказивању Растковог замонашења и одласка у Свету Гору нарочито инсистирао на причи о Јакову и Јосифу као на својеврсној праслици Немање и Саве.“ (Половина 2013а, 353).

¹² И у *Похвали Свѣтѣиоу Георгију Победоносцу* Григорије Цамблук посеже за сликом Јосифа у Египту. (Подскалски 2010, 247).

¹³ „Пролог, без радње, ставља деспота, заслужног за „умножавање“ и славу српке земље, у мрежу односа великих личности Старог савеза одн. Старог света (Јосиф, Мојсије, „нови Соломон“, краљеви светских царстава)“ (Подскалски 2010, 413).

поред прехрањивања гладних помиње се и „ризама на-ге одевајући, као Јов Авсидски...“ (Милеуснић 2005, 114). Коначно, веома надахнуто наглашена је паралела између праведног Јосифа и Стефана Штиљановића на основу нетљености њихових моштију: „Људи Израилски једном прелажу море Црвено, кости Јосифове носећи, а ми, по благодати нови Израил, људи Божији, Стефанове Мошти с љубављу целивајући духовно море живота овог пролазимо несквашени!“ (Милеуснић 2005, 118). Проналажење Стефанових моштију такође представља необичну романескну епизоду у његовом житију¹⁴ као и почетак развоја његовог култа:

„Објављивање моштију Стефана Штиљановића описано је у *Похвалном* и *Повесном слову*, а помиње се и у *Служби Свјетом Сѣефану Шѣиљановићу*. Иако је реч о опису који се заснива на уобичајеном обрасцу и општим местима, необичним се, ипак, чини околност да су у подизању моштију из првобитног гроба (*elevatio*) учествовали Турци, након што им се код гроба Светог указало чудесно знамење: угледали су, наиме, чудесну светлост која их је навела да ископају светитељев гроб, уверени да се у земљи крије благо.“ (Половина 2013а, 349–350).

Појава Турака као и Амира који је дозволио да се мошти пренесу у Шишатовец представља највећу контроверзу у вези њиховог објављивања. Састављач *Службе* наводи њихову *миројочивосѣ*, *блајоуханосѣ* и *чудојворносѣ* као знак Стефановог светитељства: „...и заповешћу Свемогућега у гробу објављен био, Агарене што сеђаху крај гроба ужаснуо си, и миомиром Моштију својих све си задивио и

¹⁴ „Леонтије Павловић сматра да је од свих култова у српском народу Штиљановићев култ успостављен под убедљиво најнеобичнијим околностима и убраја га у оне малобројне култове које је установила црква, а народ их временом усвојио и додао му нешто од својих обележја.“ (Половина 2013а, 349).

од људи болести одагнао.“ (Милеуснић 2005, 104). С. Милеуснић наводи околност да је Амир био потурчени Србин и сродник Стефана Штиљановића (Милеуснић 2005, 28). То је свакако била и окосница разрешења ове „мистерије“ у делу Стефана Митрова Љубише „Скочићевојка“, који је у Амировом лику, у приповеци названим Скендер паша, открио Штиљановићевог сродника Стефана Калођурђевића, потурченог „због млетачког зулума“ (Љубиша 1969, 143–145). Чињеницу да су Турци одобрили да се мошти пренесу у Шишатовца а не у знатно ближу Ораховицу (Милеуснић 2005, 32) вероватно објашњава то што је један од ктитора фрушкогорског манастира био турски поданик Стефан Бериславић (Милеуснић 2005, 35). Осим тога, овај детаљ отвара питања Штиљановићевог ктиторства у Шишатовцу и добрих веза на османским територијама. Могуће да је сведочење о чудотворењу Стефанових моштију транспоновано из времена писања Службе и већ оформљеног култа у раније доба проналаска моштију, међутим, овај податак и потврђивање таквих околности и аутентичности моштију везане су за увид и суд цариградског патријарха (Милеуснић 2005, 77–78; Лукић 2020, 243).

Многострадалност српског народа и бранитеља вере и отачаства које спомиње Владика Николај (Николај 2014, 647) сасвим адекватно допуњује и пример Стефана Штиљановића. Сва поменута христолика страдања опет су повезана са појмом *судбине*:

„Судба свих праведних народа уопште слична је судби Христовој, но ниједног као србског народа. Страдао је и велики руски народ, но ни за трећину не, колико Срби. Страдали су и Грци, али много мање јер су се вештином и концесирањем бранили. Крст Румуна и Бугара био је несравњено лакши од крста србскога. У турском царству Срб–Милет био је најомрзнутији. У Аустро–Угарској исто тако. Зашто? Зато што су Срби упорно стајали за Христа и борили се за крст часни.“ (Николај 2014, 674–675).

Премда извесна, улога Стефана Штиљановића у ратовима са Турцима није до краја разјашњена. Појављује се 1530. као кастелан утврде Újvár (Wywar) која је претходно припадала Ладиславу Мореу те представљала значајно истурено уприште Фердинанда Хабзбуршког на граници са Османском империјом. На основу извора П. Селетковић реконструирала догађај у којем се спремила офанзива босанских Турака о којој је Штиљановић сакупио значајне и тачне обавештајне податке. Његов извештај изазвао је позорност западних владара (Seletković 2022, 21–22). Стефанова спремност на војне походе изражена је у његовим писмима заповедницима утврђења и властелинима угарским:

„Mita Kostić navodi kako upada u oči Štiljanovićeve spremnost da odmah izvrši naredbe upućene od Ferdinandove strane te da, za razliku od drugih vojnih zapovjednika na granici, za svoju službu ne traži novac ili bilo kakvu nadoknadu.“ (Seletković 2022, 24).

Штиљановић је био свестан да војни сукоби са Јованом Запољом исцрпљују ресурсе локалних великаша попут Ладислава Мореа, те се може закључити да је у одбрану хришћанских граница улагао и сопствена средства.¹⁵ У писму Луки Шекељу о новом надирању Турака и припремама за

¹⁵ „Ranije su navedeni razlozi za Štiljanovićevu, odnosno Móróevu isključivu odanost i upućenost na Ferdinandovu stranu, stoga je razumljivo njihovo poduzimanje maksimalnih napora da ista strana prevlada, čak i bez traženja dodatne materijalne pomoći. Spomenuti slučaj dokazuje da je u tom trenutku u uvjetima slabosti centralne vlasti opterećene građanskim ratom pristaša dvaju protukraljeva te nedostatkom materijalnih sredstava, odnosno novca, obrana utvrda i posjeda na granici sa Osmanlijama mogla funkcionirati samo ukoliko su utvrde bile u rukama velikaša koji su sami sa svojih posjeda i iz svojih prihoda mogli osigurati dovoljno materijalnih resursa potrebnih za obranu. Pokazalo se da je Ladislav Móró bio sposoban velikaš koji je uspio osigurati materijalna sredstva za obranu svojih posjeda, a njegovu sposobnost dodatno dokazuje to da je u obrani svojih južnih posjeda kao svog familijara uspio angažirati također sposobnog vojnog zapovjednika Stefana Štiljanovića, u kojega je, izгледа, imao bezgranično povjerenje.“ (Seletković 2022, 25).

напад на западне границе из 1540, на основу обавештајних података сакупљених од својих веза на османској територији, Стефан Штиљановић се потписао као префект утврђења Валпова, који је био у власништву Петра Перењија, што индикује закључак о Стефану као способном војном заповеднику и стратегу.¹⁶

Свети Стефан Штиљановић обележио је последње раздобље српске средњовековне борбе са Турцима, у коју је, опет, у наведеном делу, проницао Свети Николај Велимировић:

„Борбу против Турака нису Срби завршили на Косову. Нису ни на Смедереву нити на Београду. Нису је завршили нигде и никад, од Косова до Орашца, од Лазара до Карађорђа, нити од Карађорђа до Куманова. И после пада Смедерева и Београда борба је продужена, страшна и истрајна, кроз векове, Из Црне Горе и Далмације, из Удбине, из Мађарске, из Румуније, из Русије. Крстоносни Србин је био свуда и до краја главни заточник борбе против полумесеца. Славни војвода Бакић брани Беч од Турака, а на другом опет бојишту води немачку војску против Турака. Јакшићи задивљују Мађаре својим херојством у борби са Турцима, тако да их је краљ Матија назвао „стубовима хришћанства. Тако исто Бранковићи и други у Румунији и Бугарској. Тако Смиљанићи и Јанковићи у Далмацији. А да и не говоримо о Црној Гори, о том вековном и непробојном шанцу Хришћанства против Ислама.“ (Николај 2014, 675).

У таквом миљеу деловао је и Стефан Штиљановић, којег Павле Бакић спомиње у једном писму, упућеном Ферди-

¹⁶ Nije poznat razlog Štiljanovićeve stupanja iz Móróve u Perényijevu službu, budući da je More u to vrijeme još uvijek bio prisutan u Ugarskoj. Možda je jedan od razloga bila i odbrana Valpova kao jedne od najisturenijih točaka prema Osmanlijama i njihovom uporištu na području Osijeka, što dokazuje vjeru u Štiljanovića kao sposobnog vojnog zapovjednika.“ (Seletković 2022, 29).

нанду Хабзбуршком. Бакић је, наиме, преко својих ухода дознао да је Стефан у Мореовој мисији био на преговорима са Мехмед-бегом Јахјаспахићем, највероватније са циљем ослобађања Мореове деце, коју је заробио Јован Запоља (Seletković 2022, 27).

Херојски лик Стефана Штиљановића, који се може назрети између редова наведених докумената, на тај начин, значајно се приближава епским оквирима Николајевог сагледавања српских владара и ратника. Војнички аспекти његовог култа рефлектују нејасно сећање на његове ратне вештине али пре свега духовне потребе потоњих војника и заповедника за молитвеним заступништвом и покровитељством кроз схватањем Стефана као сопственог узора.¹⁷ Стога остаје још једно отворено, питање Стефановог *задужбинарства*. Николај најпре ово питање поставља на примеру преподобног Симеона — Стефана Немање: „Кад је Немања стигао да поред оноликих ратова и борби сазида неколико велелепних цркава?“ (Николај 2014, 656). Исто би се могло применити на Стефана Штиљановића, о чијем задужбинарству, међутим, изостају писани докази, свакако, услед специфичности историјског тренутка. Истраживачи историјског лика и дела Стефана Штиљановића као и манастира Шишатовца, стога, прибегавали су посредном закључивању, износивши веома убедљиву аргументацију:

¹⁷ „За статус Стефана Штиљановића као превасходно војничког заштитника и светитеља, значајније су, изгледа, биле околности везане за сам манастир Шишатовца, где су почивале његове мошти: још током XVI века, наиме, у припрати манастира Шишатовца сахрањиване су неке личности из војног staleжа, тако да већ у то време Шишатовца почиње да добија облик маузолеја војног племства да би у XVI-II веку посебну групу ктитора приложника овог манастира формирали махом припадници војних, официјерских кругова. Управо тада јаче почињу да се истичу владарске и војничке особине Стефана Штиљановића, и управо се у овој фази развоја култа, под утицајем барокног начина размишљања, овај светитељ почео интензивније везивати за идеју хришћанског војника.“ (Половина 2013а, 357).

„За ову тему је ипак кључно да се манастир назива *Manastir-i İsveti İştfan Işkilatovi'*. Османски дефтери и други документи, као прворазредни савремени историјски извори сведоче, дакле, о томе да су у овај манастир пренете мошти Стефана Штиљановића. У том случају, уколико му је тело заиста пренето из Шиклоша, како тврди предање, то би могло да буде знак да је пренет у своју задужбину. Она се, и то се врло јасно види из извора, назива манастиром Светог Стефана Штиљановића или Шишатовцем“ (Стојковски 2023, 391).

За П. Селетковића енигму представља даровница Фердинанда Хабзбуршког, према којој се Стефану Штиљановићу, његовој жени Јелени Богдановић и њиховом потомству додељује посед *Esztyén* у Сремској жупанији (Seletković 2022, 26). Упркос могућности да се то односи на истоимено место западно од Мохача биће да је ипак реч о Стејановцима на обронцима Фрушке горе (Seletković 2022, 26).

„Zanimljivo je da se u osmanskome popisu iz 1546. godine, samo jedanaest godina nakon darovnice Štiljanoviću, u sva tri susjedna ranije spomenuta mjesta (Jazak, Bešenovo i Stejanovci) nalaze srpski manastiri. U Stejanovcima (Isteyanofci) tada se nalazio manastir posvećen Sv. Đorđu (Manastir-i isveti D'orde). Poznato je da je Stefan Šiljanović imao dobre veze na teritoriju pod osmanskome kontrolom. Sukladno navedenom, treba uzeti u obzir mogućnost i Stefanovih (ktitorskih ili drugih) veza sa manastirom Sv. Đorđa u Stejanovcima na osmanskome teritoriju, koji je možda u vrijeme izdavanja darovnice posjeda već postojao, ili se tek uspostavljao, ili je planirana gradnja manastira na tom mjestu“ (Seletković 2022, 26).

Символичко значење задужбинарства у свести средњовековног друштва и појединаца, као својеврсно духовно „обогашивање кроз давање и жртву“, такође представља један од српских културолошких архетипова, чије су

вредности и смисао очувани до данас. На себи својствен, метафорички начин, Николај је ову делатност назвао „племенитом страшћу“:

„Та племенита страст код Срба за подизање задужбина не може се наћи у таквој и толикој мери ни у једног другог народа. Не само да су украсили и освештали своју земљу безбројним и красним задужбинама него су са истом ревношћу и љубављу подигли многе и сличне задужбине по земљама блиским и далеким: по Албанији и Грчкој, по Хрватској и Мађарској, по Бугарској и Влашкој, у Светој Гори и Палестини. У неким од тих земаља србске задужбине представљају и до данас најглавније и најлепше светиње.“ (Николај 2014, 663).

Ово Николајево запажање евоцира сећање на задужбине Немањића и других српских господара на Синају и у Светој Земљи, Метеорима, Славонији и Далмацији. Да није једино у питању изградња цркава и пратећих резиденцијалних комплекса већ и обавеза издржавања манастирских братстава као и становништва, подсећа нас „давање на порту“ које је ктитор Богородице Љевишке — краљ Милутин установио оснивачком повељом, чији је део забележен на самим фрескама¹⁸ као и *Повеља десјоџа Сје-*

¹⁸ „Ктитор је, значи, био обавезан да одреди колика ће се милостиња и када давати, да узакони **мѣрѣтигъ**, а старешине манастира и цркава биле су дужне да његову вољу спроведу. Краљ Милутин је све то свакако уписао у хрисовуљу своје задужбине, дао прилог а не само потврдио своје привилегије – јер у тексту стоји „што је даровао господин“ тј. краљ – и типиком прописао како, шта и у које време треба да се дели. А када је црква била потпуно готова, неко овлашћено лице, вероватно призренски епископ, дало је да се извод из тог документа, и то баш оно место што говори о „давању на врата“ (можда допуна која га је чинила специфичним), испише крај улаза у отворену спољну припрату, под чијим се сводовима расподела милостиње и обављала. Поред тога што се овим документом налаже да се – сада и убудуће, зими и лети, у све оне дане што је краљ уписао (даровао), даје на врата одређена месечна мера (4 кабла брашна, 2 пшеничног (чистог) а 2 обичног, чабар пи-

фана Лазаревића за манастире Тисмане и Водица, који се налазе у данашњој Румунији, задужбине кнеза Лазара: „Нађох међу њима и манастире у Влашкој земљи који се уз помоћ блаженога мога родитеља сазидаше, храм пречисте Богородице у Тисмани и Великог Антонија на Водици. А метохе које су имали у области царства ми, као и друго што је потпуно пало у заборав и запустело — њих је благоизволело царство ми да обнови и поново приложи раније поменути манастирима.“ (Веселиновић 2009, 183). Потребно је нагласити да је ова метохија обухватала десетак села у Браничеву као и трг са царином у Кисилеву. Деспот Стефан подсећа и обнавља очеве обавезе великог давања у веома тешким историјским околностима, потврђујући тиме „племениту страст“ задужбинарства, на коју указује свети Николај.

Уместо закључка:

О Стефановим и Николајевим тековинама данас

Међусобно повезане теме задужбинарства и одбрамбених ратова у теоријској интерпретацији Светог Николаја Велимировића, са фокусом на *српској идеологији*, на посебан начин рефлектује се кроз препознавање феномена у животопису и делатности Светог Стефана Штиљановића. У том контексту манастир Шишатовач представља један специфични свештени топос како у погледу задужбинарства тако и војне службе. Садржај који представља „мост“ ка данашњици описан је у знаменитом роману „Сеобе“ Милоша Црњанског (Сrnjanski 1966, 245). У лику пуковника Вука Исаковића баш као и претходно — Стефана Штиљановића, сустичу се појмови судбине и патње

ћа (вина) и истим каблом једном у два месеца кабао соли...) – сачувани део текста, ова данас једино позната његова трећина, садржи и неочекивану интерполацију о протوماјсторима.“ (Панић и Бабић 1988, 25).

странствовања, борбе за *крсти часни и слободу злайну* у времену, које је такође било бременито народним невољама као и оно у којем је живео његов свети претходник. Вук Исакович је био и ктитор звоника у Шишатовцу, манастиру у којем су се окупљали војни заповедници пред полазак у одлучне бојеве, заклињући се пред Стефановим чудотворним моштима, молећи се свом небеском заступнику и заштитнику. Стога се као персонификована Вуква савест, у његовом сну појављује сâм Стефан Штиљановић. Трагичан као и сам живот Срба у времену описаном у њему овај роман открива феномен тражења звезде данице у бездану, наде у незнању и у питању није знакови-та фикција већ тековина која је постала саставни део српског етоса:

„Највиши облик драме јесте трагедија. Историја Срба је сва трагична. Пут србског народа води врхом опасне литице над безданом. Тим путем може проћи без страха само месечар. Такве су страхоте на том путу. Да су Срби гледали на ниже у пропаст изнад које путују, уплашили би се и брзо пали и пропали. Али су они гледали на више, у небо, у судбодавца Бога, с поверењем у Њега и корачали несвесно или једва полусвесно. Због тога су могли прећи пут литицом, каквом ни један народ беле расе није до сада прошао. Отискивао се, али се пузао поново на уску стазу стрменитог платна. Знао је он, да је то једини прави пут, пут његове судбе и спасења.“ (Николај 2014, 673).

Култ светог Стефана Штиљановића управо рефлектује пропадања и узласке српског народа из Николајевог описа. Развио се најпре међу Србима у аустроугарским крајевима али веома брзо, као некакав „митолошки повратак“ и у Паштровићима.¹⁹ О Стефану је такође остало

¹⁹ „Култ Светог кнеза (деспота) Стефана Штиљановића је посебно био жив код барањских Срба, како у време хабзбуршке власти и Аустро-угарске монархије, тако и доцније. Иако прворазредних историјских извора

предање као о милосрдном владару и шајкашком заповеднику. Из првонаведеног контекста још 1920. основано је културно друштво са његовим именом са циљем установљења дома за децу „Деспот Стефан Штиљановић“ у Дарди. Није, међутим, познато је ли то реализовано или не (Стојковски 2023, 394).

Други наведени аспект култа,²⁰ након вишедеценијске паузе за време социјализма, заживео је обнављањем верске службе у војним јединицама Републике Србије. Култ Светог Стефана Штиљановића особито је повезан са јединицама Речне флотиле Војске РС, те је као војна задужбина, у кругу касарне „Александар Берић“ у Новом Саду подигнута црква посвећена овом светитељу и ратнику (Милеуснић 2005 7–25). Војне старешине Речне флотиле на дан прослављања овог Божијег угодника, поново приступају његовим моштима, које се сада налазе у Саборној цркви Архангела Михаила у Београду, молећи се да буду достојни наследници једног великог теодула рода српског — Светог Стефана Штиљановића као и свих светих *Небеске Србије*.

о поседовању шиклошке тврђаве нема, о чему је већ било речи, традиција која Светог кнеза Стефана Штиљановића везује за ову тврђаву је опстала све до савременог доба. У Градишту на приморју је 1620. године настао његов најстарији портрет, у Хопову пак 1654. године, и ту се већ значају обриси његовог култа као праведног владара, кнеза и чак деспота. Шиклош се најраније појављује на једној икони Светог Стефана Штиљановића из 1740. године, која је била у поседу Давидова Станоја Поповића. Две деценије потом, његове су мошти пренете свечано у нови кивот, а овај период, нарочито након паљења Крушедола и моштију свете породице Бранковић, представљао је нови замах у прослављању Светог Стефана Штиљановића.“ (Стојковски 2023, 392).

²⁰ „Истовремено, ако Стефана Штиљановића као Новог Јосифа желимо да сагледамо у светлости могућег надовезивања на претходну традицију, указује се потреба да се разјасни однос између два значајна чиниоца у култу овог светитеља који је, судећи по култним списима, остао упамћен пре свега по свом милосрђу, али чији је култ у XVIII веку код Срба попримио облик изразито војнички.“ (Половина 2013а, 356).

Библиографија | Bibliography

Извори | Sources

Јовановић, Томислав, ур. 2005. *Варлаам и Јоасаф*. Приредио и на савремени језик пренео Томислав Јовановић. Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 22. Београд: Просвета — Српска књижевна задруга.

Веселиновић, Андрија. 2009. „Три повеље из XV века за манастире Тисмена и Водица — деспота Стефана из 1406; краља Жигмунда из 1429; Јанка Хуњадија из 1444“. *Сџари српски архив* 8: 183–203.

Љубиша, Стефан Митров. 1966. *Пријоветике*. Нови Сад: Матица српска — Београд: Српска књижевна задруга.

Мажуранић, Иван. 1995. *Смрти Смаил-аге Ченџића*. Бачка библиотека, књ. 3. Београд: Гутенбергова Галаксија.

Николај, Епископ. 2014. *Сабрана дела*, књига VI. Шабац: Манастир Св. Николаја Соко.

Crnjanski, Miloš. 1966. *Seobe I*. Beograd: Prosveta — Novi Sad: Matica srpska — Zagreb: Mladost — Sarajevo: Svjetlost.

Литература | Literature

Алексић, Марјан. 2019. „Свети Сава и самостална Српска Црква у богословској и филозофској мисли Епископа Николаја (Велимировића)“. *Култура ђолиса: часопис за нејовање демократске ђолијичке културе XVI*, посебно издање 2: 175–190. <https://kpolisa.com/index.php/kp/article/view/398>.

Димитријевић, Владимир. 2007. *Оклеветани светица: Владика Николај и србофобија*. Горњи Милановац: Лио.

- Зарић, Радојка. 1985. „Лик Стефана Штиљановића у српској уметности XVII/XIX века“. *Саопштења XVII*: 69–83.
- Јанићијевић, Горан М. 2019. *Иконолошки лавиринт Felix Romuliana. Оледи из теорије касноантичке уметности*. Лепосавић: Институт за српску културу — Приштина.
- Јањић, Драгана, и Горан М. Јанићијевић. 2021. *Св. Никодим Тисмански (Рефлексије монашкој догословља у другој половини XIV столећа)*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина.
- Јовановић, Владан. 2022. *Језик и речник Светиої Владике Николаја Велимировића (диференцијални ѝрисѝуѝ)*. Монографије / Институт за српски језик САНУ = Monographs / Institute for the Serbian Language SASA, 34. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Лукић, Никола. 2020. „Култ Стефана Штиљановића: литургијско-историјска анализа“. У *Зборник радова са Научної скуѝа Боѝсловље и духовни живоѝ Карловачке мѝтроѝолије, Беоѝрад — Нови Сад, 16–17. децембар 2019. Год. 3, Боѝсловље и духовни живоѝ Карловачке мѝтроѝолије у оквиру 800 ѝодина ауѝокефалије Срѝске Православне Цркве*, ур. Владимир Вукашиновић и Порфирије Перић, 235–250. Београд: Институт за културу сакралног — Монс Хемус — Институт за литургику и црквену уметност Православног богословског факултета Универзитета у Београду.
- Милеуснић, Слободан. 2005. *Светѝи Стефан Штиљановић, райѝник и светѝишељ*. Будва: Духовни центар „Св. Стефан Штиљановић“.
- Мирковић, Лазар. 1974. *Иконоѝрафске сѝудије*. Студије за историју српске уметности / Матица српска, Одељење за ликовне уметности, 7. Нови Сад: Матица српска.
- Панић, Драга, и Гордана Бабић. 1988. *Боѝородица Левишка*. Друго издање. Београд: Српска књижевна задруга — Приштина: НИРО „Јединство“.

- Подскалски, Герхард. 2010. *Средњовековна теолошка књижевност у Бујарској и Србији (865–1459)*. С немачког превели Тијана Тропин и Дејан Аничих. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду — Институт за теолошка истраживања.
- Половина, Наташа. 2013а. „Свети Стефан Штиљановић као Јосиф Прекрасни. Прилог изучавању једне библијске паралеле“. *Зборник Маџице српске за књижевност и језик* 61 (2): 347–362.
- Половина, Наташа. 2013б. „Свети Стефан Штиљановић као хришћански ратник“. У *Фрушка гора у књижевности: зборник радова*, ур. Љ. Пешикан-Љуштановић и други, 81–91. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стојковски, Борис. 2023. „Стефан Штиљановић — прилози за историју и култ“. *Црквене студије* 20 (20): 385–397. https://doi.org/10.18485/ccs_cs.2023.20.20.24.
- Стричевић, Ђорђе. 1959. „Иконографија композиција са царским портретима у San Vitale“. *Старинар* IX–X/1958–59: 67–75.
- Gerke, Fridrih. 1973. *Kasna antika i rano hrišćanstvo*. Prevela s nemačkog Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović. Novi Sad: Bratstvo–jedinstvo.
- Jeger, Verner. 2007. *Rano hrišćanstvo i grčka paideja*. Preveo s engleskog Branimir Gligorić. Beograd: Službeni glasnik.
- Seletković, Petar. 2022. „Stefan Štiljanović — od kaštela na do despota i sveca (prvi dio)“. *Scrinia Slavonica* 22: 9–41. <https://doi.org/10.22586/ss.22.1.1>.

* * *